

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA KÖLELİK

Doç. Dr. Bülent TAHİROĞLU

Konuya girmeden önce, kölelik ve gelişmesi hakkında kısa bilgi verilecek ve kurumun sıkı bir şekilde bağlı olduğu Osmanlı İmparatorluğunun siyasi ve iktisadi gelişmesinden bahsedilecektir. Daha sonra, islâm hukukunda ve Osmanlı İmparatorluğunda kölelerin durumu incelenecektir. XIX. yüzyıl mevzuatı ve sonuçları, araştırmanın son kısmını teşkil edecektir.

Köle, hukuk açısından bir şahıs değil, mal sayılan ve hürriyetinden mahrum olan kimsedir. Kölelikle ilgili eski çağ kuralları bilhassa kölenin eşya, dolayısıyla mülkiyetin konusu olarak kabulü, modern zamanlara da intikal etmiş ve Amerika'da köleliğin hukuki temelini sağlamıştır.

Bugünkü uygarlığımız için tamamen yabancı olan bu ayırımın çağlarda çok büyük bir önemi vardı. Modern uygarlıkların insanların eşitliği hakkındaki temel prensibi, Türk Medeni Kanununun 8. maddesinde açık bir şekilde ifade edilmiş bulunmaktadır. Fakat, bu prensibe, insanlığın her devrinde ve bütün hukuklarda rastlanılmamaktadır. Aksine, çeşitli devirlerin hukuk sistemleri bize, insan kategorileri arasında bazı farklar olduğunu göstermektedir¹.

Eski çağın köleliğini Romalılar bulmuş veya yaratmış değildir. Bu, her şeyden önce, o devirlerde, bütün milletlerin hukuklarında rastlanan sosyal bir olaydır.

Son derece ilgi çekici bir konu olan köleliğin, eski çağ hayatındaki ekonomik ve sosyal önemi, modern insan tarafından yeteri ka-

1) SCHWARZ, A.B., Roma Hukuku Dersleri, 7' bası, İstanbul, 1965, s. 210.

dar bilinmemektedir. Dolayısıyla, insanlık tarihinin, günümüzde biraz da karanlıkta kalan bu önemli kısmı üzerinde biraz bilgi vermek faydalı görülmüştür.

Köleliğin başlıca kaynağı, savaş esaretidir. Savaş esirlerini köle diye satmak, çağdaş insanı ürküten bir şeydir. Ama, aynı çağdaş insan, modern savaş esirlerinin temerküz kampları karşısında aynı ürküntüyü duysa da, engel olamamaktadır. Hattâ, İlkçağ ve Ortaçağ usulü bir esaret ve kölelik bu temerküz kamplarına göre, daha hafif değil midir diye düşünülebilir? Zira, esaret süresi kısadır, ardından gelen kölelik hayatı ise, sadece İlkçağ Roma'sında değil, İslâm dünyasında da, azat edilme sonucu şerefli bir hürriyetle sonuçlanabilirdi². Ayrıca, modern dünyada, kölelik üzerindeki düşünceler gerçeğe, her zaman uymamaktadır. Herkesin hayalinde, belki de filmlerin etkisiyle, karanlık zindanlarda, zincire vurulmuş köleler canlanır. O zavallıların kaderi, açlık, sefalet ve ıstıraptır. Gün ışığı bile görmezler. Kurtulmak için hiç umutları yoktur. Halbuki, eski köleler, azat edildikten sonra bazen hem kudret, hem de servet sahibi oluyordu.

Köleliğin rolü, sadece Roma'da değil, bütün eski çağ medeniyetinde, hem önemli, hem de gizlidir. Önemlidir; zira, kölelik eski çağ ekonomisinin temel taşlarından, maddî hayatın şartlarından biridir. O zamanki toplumların iktisadî hayatı için faydalı ve vazgeçilmez bir unsurdur. Sanayide, makine yerine köle kullanılmıştır. "Mekik kendiliğinden havada uçup dokuma işini yapmadıkça, ustanın kalfaya, efendinin köleye ihtiyacı olacaktır" diyen Aristo, makine eksikliğini sezmişe benzemektedir. Üretim kol gücüne ve köle emeğine dayandığı için, çalışmak, hattâ teknik ile uğraşmak ilk çağ insanı bakımından alçaltıcı, ayıp bir şey sayılıyordu³. Gizlidir; çünkü, üzerinde pek fazla durulmamış, politik bir problem teşkil etmiştir. Toplum ve düşünürler bunu tabii bir olay olarak kabul ederler ve kölelik tartışma konusu olmaz. Müşahhas uygulamalara gitmeden, sadece ahlâkî fikirlere konu teşkil etmiştir. Yeni bir devlet

2) SAHİLLİOĞLU, H., XV. yüzyılın sonu ve XVI. yüzyılın başlarında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yerleri, Princeton Üniversitesinde 2 Haziran 1974'de verilen Tebliğin Türkçesi, s. 3.

3) SAHİLLİOĞLU, H., İktisat Tarihi Ders Notları, s. 9.

sistemi teklif edenler için bir gelişmenin konusudur, politikanın değil. Meselâ, Platon, Kanunlarında köle ayaklanmalarına engel olmak için farklı dilleri bilen kölelerin seçilmesini tavsiye etmektedir⁴.

Osmanlı İmparatorluğunda ise, Roma İmparatorluğundaki veya Amerika'daki köleliğin aksine, köleliğin rolünün önemli olduğu ileri sürülemez. Osmanlılarda devletin iktisadî yapısı köleliğe dayanmıyordu. Fakat, o bir tür gizli hukukî kurumdur, zira niteliği çok açık kurallara bağlanmamış, günümüzde bile bilinmeyen, üzerinde fazla araştırma yapılmamış bir konu olarak kalmıştır.

Sosyal kurumların, tabii hukuka en aykırı olanı, meşru olmadığı en geç kabul edileni, kölelik veya insanın insanı mal edinmesidir. Fakat, durum o kadar normal karşılanıyordu ki, köleler tarafından bile kabul edilmişti. Kölelik sosyal teşkilâtın ayrılmaz bir bütünüdür ve toplumla birlikte gelişmelere, değişikliklere uğramıştır.

Bu kadar önemli sosyal bir olay, basit ve kuru hukukî kavramlarla açığa kavuşturulamamaktadır. Bu sebeple, kölelerin hukukî durumlarının yanında, fiilî durumlarını da dikkate almak gerekmektedir. Bu noktada, göze çarpan en önemli özellik aynı devir veya birbirinden değişik devirlerdeki büyük farklılıklardır.

Bu konuda, son derece aydınlatıcı bir ayırımdan bahsetmek gerekir. Kölenin sadece bir mal olmadığı, ailenin sosyal ve dinî faaliyetlerine katıldığı, bir arada yaşadığı ilk şekille, köleyi gerçekten insanlığa aykırı yaşatan ve efendisi için sadece bir kazanç aracı olduğu sonraki şekli birbirinden ayırmak gerekir⁵.

Romada bu iki şekil kölelik de var olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda daha çok birinci şeklin, XIX. yüzyıl Amerika'sında ise, ikinci şeklin hâkim olduğu ileri sürülebilir.

Osmanlı devletinin kuruluş dönemi Avrupa bakımından durgunluk ekonomisi çağı, diye nitelendirilen Ortaçağ'ın son bölümüne tam olarak uymaktadır⁶. Bu uzun sürecek bir hareketsizlik,

4) TOUCHARD, J., Histoire des Idées Politiques, c. I, Paris, 1963, s. 11.

5) LENGELLE M., L'esclavage, 4. bası, 1976, s. 9 vd.

6) SAHİLLİOĞLU H., İktisat Tarihi, s. 5.

hattâ gerilemiş devresinin başlangıcıdır⁷. Durgunluk sebebi olarak sayılan bütün olaylar, batı Avrupa için ne kadar geçerli ise, doğu Akdeniz ve Anadolu için de o kadar geçerlidir. İktisadî gerilemeyi yaratan kıtlık, savaşlar, veba salgını gibi olaylar, yakın doğuyu da etkisi altına almıştı. Bu dönemde, Balkanlardan Adriyatik yıkılmasına ve Avrupa'ya kıtlık sebebiyle yığın halinde göçler olduğu bilinmektedir⁸. 1347 ve 1353 tarihleri arasında Avrupa'yı kasıp kavuran veba salgını, Avrupa ve Asya'da kırk milyona yakın insanın ölümüne yol açmıştır⁹. Veba; Tuna, Azak ve Karadeniz'den geçen Cenovalı ve Venedikli tüccar gemileri aracılığıyla Anadolu ve Rumeli'ye yayılmıştır. Yerli kaynaklar buna dair hiçbir bilgi vermiyorsa da, salgının Mısır'daki yayılışı dolayısıyla nereden geldiği ile ilgilenen tarihçiler, Anadolu'daki tahribatı hakkında bilgi vermektedir. Savaşlara gelince, bu dönemde olduğu kadar, daha sonraki dönemlerde de, devletin başlıca ilgi konusuydu. Savaş, kıtlık ve salgınlar nüfusu önemli ölçüde azaltmış ve bu demokrafik gerileme, normal olarak bir takım ekonomik sonuçlar doğurmuştur. XV. yüzyılın saklanabilen sayım defterleri dikkate alınırca, Anadolu ve Rumeli'nin pek kalabalık olmadığı görülmektedir. Bunu defterlerin hacminden dahi anlamak mümkündür. Zira, aynı yerlere ait XVI. yüzyıl sayım defterlerinin hem yaprak sayısı, hem de boyutları çok daha büyüktür. Defterlerin dış görünüşleri bile, XVI. yüzyıldaki nüfus gelişmesinin delilidir. XIV. yüzyıla ait sayım defterleri yoksa da, salgınların tahribatını gözönünde tutarsak, nüfusun daha az olması gerektiğini ileri sürebiliriz. Bu dış belirtilere dayanarak, Batıda olduğu gibi, Doğu'da da ekonominin durgun bir dönem geçirdiğini söylemek aşırı bir görüş olmaz¹⁰.

Bu döneme rastlayan Osmanlı devletinin başlangıç sıralarında, köleliğin fazla bir öneminin olmaması normal bir olaydır. Zaten, köle sayısı, diğer devletlerde olduğu gibi, savaşlar, fetihler sonucu artmıştır.

7) IMBERT J., *Histoire Economique (Des Origines à 1789)*, Paris, 1965, s. 222.

8) SAHİLLİOĞLU H., *Türk İktisat Tarihi Ders Notları*, s. 5.

9) IMBERT J., *Histoire Economique*, s. 227.

10) SAHİLLİOĞLU H., *Türk İktisat Tarihi*, s. 5.

Osmanlı devleti, İmparatorluk şeklini aldığı zaman, ülkesinin alanı XIX. yüzyıla kadar, müslüman âleminin en geniş olanıydı. Uygulanan hukuk ise, her konuda, islâm hukukuydu. Özel hukuk ve kamu hukuku, bu kurallara tâbiydi.

Osmanlı İmparatorluğunda, konumuz açısından, şahsın hukuku yüzyıllar boyunca, Kur'an hükümleri ve Kur'an'ı temel olarak alan İslâm hukuku kurallarıyla düzenlenmiştir. İmparatorluk XVI. yüzyıldan itibaren hemen hemen arap ülkelerinin hepsini ve birçok müslüman ülkeyi hâkimiyeti altına almıştır. Osmanlıların arap ülkelerindeki hâkimiyeti Mısır için 1882 yılında, diğerleri için I. Dünya Savaşından sonra sona ermiştir.

Müslüman devletlerin en geniş ve hıllhassa en uzun süreli olan Osmanlı İmparatorluğu sadece arap ülkelerini değil, diğer müslüman kavimleri, Balkanlarda ve Orta Avrupa'da hıristiyan milletleri de kendisine katmıştır. Ülkede, islâm hukukundan başka bir hukuk düşünmek veya başka kaynaklardan doğan hukuk kurallarını uygulamak söz konusu değildi. Bu husus, şahsın hukukî durumuna ait kısım için mutlaktır.

Osmanlı İmparatorluğunu idare eden islâm hukuku, kelimenin günümüzdeki anlamıyla kodifiye edilmiş bir hukuk değildi. Bununla birlikte, XV. yüzyıldan itibaren birçok kanun çıkarılmıştır.

Padişah, XVI. yüzyıl başlarından itibaren, müslümanların hali-fesidir. Bu sebeple, Osmanlı padişahları, kanunlaştırılan örf ve âdetlerin islâm hukukuna aykırı olmamasına daima dikkat etmek ihtiyacını hissetmişlerdir.

Şu noktayı da belirtmek gerekir ki, Osmanlı padişahları, işgal ettikleri hıristiyan ülkelerin örf ve âdetlerine dokunmamış ve bilhassa hıristiyan toplulukları aile hukuklarının uygulanmasında serbest bırakılmıştır. Bu açıdan, Osmanlı İmparatorluğu daima büyük bir hoşgörü ile hareket etmiştir.

Osmanlılarda, kölelerin tarım üretiminde kitle olarak kullanılması meselesi söz konusu değildi, zira roma *latifundium*'larına benzeyen büyük çiftlikler yoktu. Yakın doğuda, köle yığınlarıyla işletilen tarım alanlarına rastlanmamaktadır. Kölelerin tarım işçisi olarak

kullanılması ekonomik değildi¹¹. Meselâ, Arap ve Osmanlı denizciliğinde köleler daha çok kürekçilikte çalıştırılmıştır¹². Bu şekilde, kölelik, ekonomik açıdan, Osmanlılarda çok fazla gelişmemiştir. Bununla birlikte, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, kölelerin büyük çoğunluğu efendilerinin hizmetlerini görüyor veya şehirlerdeki atölyelerde veya küçük iş yerlerinde çalışıyorlardı. Büyük bir kapsamı olmamakla birlikte tarım alanlarında kullanılan köleler de bulunuyordu.

Osmanlı İmparatorluğunda, XIX. yüzyıla kadar, kamu hukuku ve özel hukuk, kaynakları dinî prensiplerde olan, eski kurallara dayanıyordu.

1839 yılında, Gülhane Hattı Hümayunu kabul edilmiştir. Bu belge, Osmanlı hukuk hayatında yeni bir devrenin başlangıcını işaret etmektedir. Bu tarih, modern anlamdaki bir kodifikasyon hareketinin menşeyini teşkil eder¹³.

Osmanlı İmparatorluğunda, islâm hukukuna dayanan ve Medenî Hukuk ve Medenî Usul hukukuna ait Mecelle ancak XIX. yüzyılda hazırlanabilmiştir. Bu kanun islâm hukukunu bir araya toplama konusunda ciddi bir teşebbüstür. İmparatorluk yerini Türkiye Cumhuriyetine bırakana kadar yürürlükte kalmıştır.

Mecelle, her ne kadar imparatorluğun batıya yöneldiği bir devrede hazırlanmışsa da, batı hukuku ile doğrudan hiç bir ilişkisi yoktur ve tamamen islâm hukukuna dayanmaktadır¹⁴. 1870 ve 1877 yılları arasında yayınlanan bu kanun, şahsın hukukunu ve miras hukukunu, Türklerin bu konulardaki hukuku öğrenebilmek için, arapça kaynaklara başvurmada karşılaştıkları zorluklara rağmen, kapsamıştır¹⁵.

11) SAHİLLİOĞLU H., Bursa'da Köleler, s. 2.

12) Meydan Larousse, c. IV, Köle.

13) VELİDEDEOĞLU H.V., De certaines problèmes provenant de la réception du Code Civil Suisse en Turquie, Annales de la Faculté de droit d'Istanbul, 1956, no. 6, s. 103.

14) ONAR S.S., La codification d'une partie du droit musulman dans l'Empire ottoman (Le Médjellé), Annales de la Faculté de droit d'Istanbul, 1955, no. 4, s. 91.

15) VELİDEDEOĞLU H.V., La réception du code civil, s. 105.

Mecelle arap ülkelerinde ve Osmanlı İmparatorluğuna bağlı diğer müslüman ülkelerde I. dünya savaşı sonuna kadar yürürlükte kalmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun hukuk hayatında 1840 yılından sonra meydana gelen ikilikten de bahsetmek gerekir. Bir taraftan batı kanunlarını örnek alan kanunlar yayınlanıyor, diğer taraftan şekil bakımından batı etkisinde olmakla birlikte, islâm hukuku prensiplerini esas alan kanunlar çıkarılıyordu.

Şahsın hukuku alanında islâm hukuku hükümlerini tamamen terkeden kesin adım 1926'da İsviçre Medenî Kanununun benimsenmesiyle atılmıştır.

Zaten, Osmanlı İmparatorluğunun son yüzyıllarında köle sayısı azalmıştı. Çok fazla sayıda köle olmamasının esas sebebi, köle pazarlarını besleyen fetihlerin son bulmasında aranmalıdır. Bununla birlikte, kölelik bir hukuk kurumu olarak, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi, kalkmış değildi. Ayrıca, bu yüzyıllarda büyük olaylar aynı zihniyete dayanmaktaydı. Amerika Birleşik Devletlerinde, köleliğe karşı yapılan mücadelenin ancak, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, 1865'de sona erdiği bilinmektedir.

Aynı yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğunda da, köleliği kaldırmak için, ileride bahsedilecek, bazı kanunlar yayınlanmıştır. Bu gayretlere rağmen, kurum hukuken ilga edilmiş olmasına rağmen fiilen, küçük boyutta da olsa, imparatorluğun sonuna kadar varlığını sürdürmüştür.

İmparatorlukta uygulanan kurallar olması dolayısıyla, islâm hukukunda kölelerin durumunu da incelemek gerekmektedir. Eski çağda, hiç kimse köleliği ilga etmeyi düşünmemişti. Bu devirlerde, kölelik bütün kavimlere müşterek olan bir kurum idi. Romalılar, tabii hukuka göre, kölelik olamayacağını, bununla birlikte bu kurumun bütün kavimlerin *ius civile*'sinde bulunduğunu söylemekte idiler: Ulpianus D. 50.17.32 "*Quod attinet ad ius civile, servi pro nullis habentur; non tamen et iure naturali, quia, quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales sunt.: Ius gentium'a göre kölelerin hiç bir değeri olmadığı halde, tabii hukuk bakımından durum öyle değildir. Tabii hukuk bakımından bütün insanlar eşittir.*

Seneca gibi bazı ahlâkçıların, köleliğe karşı yazılarına rağmen, o devrin toplumu kölesiz devam edemezdi. Hattâ, insanîlik vasıfları çok üstün olan hıristiyanlık, daha sonra islâmîyet gibi dinler de, kölelere karşı iyi muamele etmeyi daima tavsiye etmişler, fakat lağvı yoluna gitmemişlerdi. Zira, o devir toplumlarının iktisadî hayatı için, köle, çok faydalı olduğu oranda, zarurî bir unsurdu¹⁶.

İslâm hukukunda esas hukukî kaynak Kuran'dır. Bu hukukta da, insanlar hür ve köle olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Roma hukukundaki aynı ayırımı, islâm hukukundan beş yüzyıl önce belirten Gaius, köleliğin *ius gentium*'a ait, yani bütün hukuk sistemlerinde ortak bir konu olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Gaius, *Institutiones*'inde (I.52) şöyle diyordu: "*In potestate itaque sunt servi dominorum. Quae quidem, potestas iuris gentium est, non apud. Omnes peraaque gentes animadvertere possumus dominis in servas vitae necisque potestatem esse...*" Köleler, mâliklerinin hâkimiyeti altında bulunurlar. Bu hâkimiyet *ius gentium*'a ait bir hâkimiyetti; çünkü bütün kavimlerde köle mâliklerinin köleleri üzerinde hayat ve ölüm hakkına sahip olduklarını görebiliriz.

İslâm hukukunda, şahsın hukukî durumuna ait hükümler "ehliyet" adı altında toplanmıştır. Şahıstan, islâm hukuku kitapları, akitler dolayısıyla bahsetmektedir¹⁷.

Kölelik, Arabistan'da, islâmîyetten önce geniş ölçüde vardı ve şartlar köleler için çok kötüydü. İslâm köleliği kurum olarak kabul etmekle birlikte, daha insanca bir durum sağlamış ve uygulama alanını daraltmıştır.

Köleliğin islâm hukukunda sadece iki sebebi vardır: Savaş esareti ve köle olarak doğmak. Ayrıca, köle olarak doğma konusunda bazı kısıtlamalar da getirilmiştir.

Köleliğin esas sebebi, bütün eski devir toplumlarında savaş olmuştur. Romalılara göre, *captivitas* (savaş esareti) bütün kavimlerde, köleliğin en eski sebebidir. M.S. VII. yüzyıldan itibaren meydana gelen islâm hukuku da aynı durumu devam ettirmiştir.

Kuran'a göre savaş esirleri, köle yapılabilir. Bu mutlak bir kural olmamakla birlikte, ordu komutanı bu yetkiye sahiptir. Fakat,

16) UMUR Z., Roma Hukuku, İstanbul, 1979, s. 356.

17) ÜÇÖK C., MUMCU A., Türk Hukuk Tarihi, Ankara, 1976, s. 77.

Kuran onların karşılıksız veya fidye karşılığı hürriyetlerine kavuşturulmalarını da öngörmektedir.

Savaş esirleri serbest bırakılır, değiştirilir veya fidye verilerek kurtarılırsa kölelik biter. Köle efendisinin malı olarak miras yoluyla intikal eder.

Doğumla kölelik ikinci sebeptir. Bir kadın köleden doğan çocuk, köle olur.

İslâm hukuku, bunların dışında, vatandaşın belirli sebeplerle köle yapılmasını kabul etmiyordu. Diğer toplumların başlangıcındaki durumdan farklı olarak, kendini köle olarak sattırmak, babası tarafından satılmak veya XIX. yüzyılda Amerika'da görüldüğü gibi, zorla ve ticaret amacıyla kölelik kabul edilmemişti.

Kölenin hak ehliyeti yoktur, fakat belirli oranda fiil ehliyetine sahiptir. Meselâ, bir vekâleti icra edebilir. Mâlîki köleye ticaret yapmak veya bir mal vakfetmek için, fiil ehliyeti verebilir¹⁸.

Tüzel kişiler alanında, islâm hukukuna göre, vakfın konusunu tahsis edilen gayri menkul mallar teşkil eder. Dolayısıyla, vakıf gayri menkul olmalıdır. Fakat, bir gayri menkul vakfedilirken istisnaen, ona bağlı bazı menkuller de vakfedilmiştir. Bir çiftlikle birlikte, tarım araçlarının ve çiftlik hayvanlarının vakfedilmesi gibi. Bu arada, menkul mal sayılarak köleler de vakfedilmiştir. Bu durumun köleliği geçici ve arızî bir durum kabul eden ve devlete köleleri azad etmek için bütçeden fasıl ayırma görevini yükleyen Kuran hükmüne (9,60) aykırı olduğu ileri sürülmüştür¹⁹. Kuran'ın söz konusu hükmünde kullanılan terim "sadaka" olmakla birlikte, bu ihtiyarî bir bağış olmayıp, vergi anlamını taşımaktadır. Sadaka, ferdî olmakla birlikte mecburî bir nitelik taşımaktadır. Zekâtın, devlet vergisi şeklini almasından önce sadaka ferdî ve mecburî mükellefiyetler arasındaydı²⁰.

18) ANSAY S.Ş., Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, 3. bası, 1958, s. 69.

19) HATEMİ H., Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi, İstanbul, 1969, s. 100 dn. 10.

20) TUĞ S., İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, Ankara, 1963, s. 64.

İslâm hukukunda bir pozitif hukuk kurumu olarak kölelik, ciddi bir tenkidin konusu olmamıştır. Stoisyen filozoflar ve hıristiyanlıktan sonra, kölelerin de birer insan oldukları fikrinden hareket edilerek, hukukî ve fiilî durumları düzeltilmeye çalışıldı ve başarı kazanıldı. Manevî alanda, efendi ve köle aynı plânda kabul edildi, kölelik uygulaması mahkûm edilmemekle birlikte, hayat şartlarının sertlikleri giderilmeye çalışıldı.

İslâm, insanların eşit olduğunu kabul ediyordu. Dolayısıyla, hür insanlar ve köleler Tanrı önünde eşittir. Efendi kölesini korumak zorundadır. Bu sebeple, efendinin kölesi üzerindeki cezalandırma hakkı, çocuğundakinden daha fazla değildir. Kuran (76,8) kölelerin münasip bir şekilde beslenmesinin gerektiğini belirtir.

Kölelerin alım satımı belirli kurallara bağlanmıştır. Mâliklerin keyfî hareketlerine karşı korunmuş, sebepsiz yere eziyet edilmesi yasaklanmıştır. Kölelere ev halkının yediğinden ve giydiğinden verilmesi emredilmiştir. Hattâ, onlara, kölem diye hitap etmek yasaklanmıştır²².

O devirde, savaş esirlerinin durumu hakkında uluslararası anlaşmalar yoktu. Kölelerin durumu, din kurallarıyla daha insanî bir hale getirilmeye uğraşmıştır. İslâm savaş hukuku kurallarına göre, kölelere işkence yapmak yasaktı. Kulak, burun ve benzeri organlarını kemek, düşman ölülerine saygısızlık teşkil edecek fiilleri yapmak da kesin olarak yasaktır. Savaş esirlerinden ancak, savaşıyor durumda olan erkekler öldürülebilir. Bunun için de, savaş esirinin İslâm dinini kabul etmemesi ve müslüman savaşçılardan biri tarafından âman verilmemiş olması gerekir. Genel olarak, daha önce bağışlanmaz bir suç işlemiş bulunan savaş suçlusu idam edilir. Sadece savaşa katılmış olmak, esir düşen savaşçıların idam edilmesini gerektirmez. Kadın ve çocukların öldürülmesinden kaçınılmasına ait bir çok metin vardır. Süt emen çocuk anasından ayrılmaz. İslâm ahlakı, esirleri üzen davranışları bile hoş görmemiştir²³.

Fakat, meseleyi hukukî açıdan ele alırsak, bütün bu gayretlere rağmen, kölenin efendisi onun mâliki olduğundan, istediği zaman

21) ÜÇOK C., MUMCU A., Türk Hukuku Tarihi, s. 78.

22) Meydan Larousse, köle kelimesi.

23) Meydan Larousse, Köle.

onu satabilir. Kölenin işlediği suçun diyetini öder, ancak onu terkederek borçtan kurtulabilir²⁴. (Bu durumun, Roma hukukunun noxa sorumluluk prensibiyle aynı olduğu görülmektedir).

Ayrıca kölelik, mutlaka değişmeyen bir kader değildi. İslâm dünyasında, köle (nâtik) konuşan da olsa bir maldı. Cansız eşya gibi, mülkiyetin konusu olması dolayısıyla, bunun sonuçlarına katlanmak zorunda kalırdı: Yani, satılır, kiralanır veya rehin edilirdi. Şu var ki, köle ile efendisi arasında yaradılış bakımından ayrılık yoktu. Aralarında psikolojik ilişkiler doğar, bunlar sosyal, dolayısıyla hukukî ilişkilere dönüşebilirdi. Cinsel ilişkilerinden bazen hukukî sonuçlar doğabilirdi²⁵.

Meselâ, islâm hukukunda, efendisine çocuk doğuran kadının durumu daha iyidir. İslâmiyetten önce, bu gibi kadınların doğurduğu çocuklar analarının adıyla anılır ve babaları kendilerini açıkça tanımadıkça köle sayılırdı. İslâmiyet, gerek bu kadın köleler, gerek doğurdukları çocuklar lehine birçok kural koymuştur: Çocuk anası kölelerin, efendilerinin ölümüyle durumu iki şahitle ispat ederek hür olacakları ve efendilerini sağken de artık satılamayacakları kabul edilmiştir. Çocuk anası kölenin satılmazlığı uzun tartışmalardan sonra kabul edilmiştir. Çocuk ve annesi mirasçılar arasında yer alıyordu. Kölenin çocuk anası olarak kabulü için, müslüman olması gerekmez. Çocuk efendinin ölümünden sonra da, doğmuş olabilir. Çocuk anası kadın lehine diğer bir hüküm, suç işleyince efendisinin diyeti vermeye mecbur olmasında gözükmektedir. Onu terketmekle borçtan kurtulamaz²⁶. (Bu konuda aile evlâdının artık noxa olarak verilmesini kabul etmeyen klâsik sonrası Roma hukuku devri ile benzerlik görülmektedir). Çocuk anası köle, efendisini kasıtlı öldürmüşse, hür olamaz. Efendisinin kölesiyle, evlenebilmesi için, onu azad etmesi gerekmektedir. Köleler ve cariyeler, efendilerinin izniyle evlenebilirler²⁷.

24) UÇOK C., MUMCU A., Türk Hukuk Tarihi, s. 79.

25) SAHİLLİOĞLU H., On Beşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da İş ve Sanayi Hayatı Kölelikten Patronluğa (Mémorial Ö.L. Barkan), Paris, 1980, s. 180.

26) SAHİLLİOĞLU H., Bursa'da Köleler, s. 3.

27) BİLMEN Ö.N., Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiye Kamusu, İstanbul, 1950, c. II, s. 65.

Köle iki yolla hürriyetine kavuşup hukukî şahsiyet kazanır : 1) Azatla. 2) Akitle. Azad etme, sevap sayıldığından sırf bu sebeba girmek için köle satın alıp azad edenler çoktur. Azad etme konusunda şüphe olduğu zaman, hürriyet lehine karar verilir. Kölenin hukukî durumunu tesbit eden Kuran ve diğer hükümler, eski çağa göre gerçek bir ilerleme göstermektedir. İslâm köleliği kaldırmasa da, azad etmeyi teşvik etmiştir. Meselâ, bir kimseye orucunu bozmak zorunda kaldığı zaman, kefaret olarak bir köle azad etmesi tavsiye edilmektedir. Akitle azad etme şekline gelince, köle kendisine bir değer biçtirir ve bu değerle parayı kazanıp ödemeye, efendisi de bu parayı ödediğinde onu azad etmeye söz verir. İslâm dünyasında çoğu kere efendilerinin, kazandıklarının bir kısmını kendilerine bıraktıkları kölelere, belirli bir bağımsızlık ve imtiyazlı bir durum verdiği görülebilir. Bazen de, biriktirdikleri paralarla hürriyetlerini satın alıyorlardı. Hürriyetlerini bu şekilde elde eden birçok azatlıdan bahsedilmektedir. Dolayısıyla islâm hürriyet lehine hareket etmiş ve kurumu kaldırmadan kölelerin durumunu daha yumuşak bir hale getirmiştir.

İleri sürülen bir fikre göre, Osmanlı İmparatorluğundaki kölelerin durumu Bizanstakilerin bir çeşit devamıydı. Zaten Bizanstaki köylülerin çoğunluğu kölelikle hür köylü arasında, fakat daha çok köleliğe yakın bir statü olan *colonus*²⁸ durumundaydılar²⁹.

Bizans'da köleler tarım alanında kullanılıyordu. Osmanlı İmparatorluğunda, bilhassa İstanbul'un fethinden sonra devlet yönetiminde ağırlıkları olan ve çoğu devşirmelikten gelen yüksek yöneticilerin birçok çiftliği ve çok sayıda kölesi vardı³⁰. Bunlar genellikle savaşlarda esir alınmış veya satın alınmış kölelerden oluşuyordu. Ço-

28) *Colonus*, Roma İmparatorluğunun son imparatorluk devrinde, çalıştıkları topraktan ayrılamayan, nazari olarak hür, fakat fiilen köle gibi yaşayan kimsedir (UMUR Z., Roma Hukuku Lugatı, İstanbul, 1975, *coloni* kelimesi).

29) TİMUR T., Osmanlı Toplumsal Düzeni, Ankara, 1979, s. 161 vd.

30) Meselâ, Kanuni dönemi vezir-i azâmlarından İbrahim Paşanın 400, defterdar İskender Çelebi'nin ise 600 kölesi vardı. Zenginliğiyle şöhret yapan vezir-i âzam Rüstem Paşa'nın ise 815 çiftliği, 476 su değirmeni ve 1700 kölesi bulunmaktaydı. (Hammer J.V., *L'Histoire de l'Empire Ottoman*, c. 5, s. 297; c. 6, s. 146'dan naklen Taner T. Osmanlı, s. 163).

ğu vüzera çiftliklerine yerleştirilerek çalıştırılıyordu. Nitekim Kanunî devrinde İstanbul'u ve Anadolu'yu geçen Baron de Busbec, Osmanlılarda artık batıda kalmamış olan Roma tipi köleliğin halâ yaşamakta olduğunu yazmış ve bundan övücü bir dille bahsetmiştir. Prof. Barkan da Edirne Askerî Kışlamına ait tereke defterleriyle ilgili incelemesinde kölelerin tarımda kullanıldığını ileri sürmüştür³¹. Bunların yanında hür çiftçiler ve topraklarını kendileri ekip biçen küçük arazi sahipleri de vardı.

Bu konuda, Osmanlı devşirme aristokrasisinin durumunun, Bizans sivil (bürokratik) aristokrasinin durumuna benzediği şeklinde bir görüş de benimsenmiştir. Bunlar, çiftliklerinin dışında şehirlerde de büyük varlıklara sahiptirler. Çiftliklerden başka birçok bağlara, sebze ve meyva bahçelerine sahiptirler. Köleler daha çok pazar ekonomisine girmiş bu işletmelerde çalıştırılmıştır. Bir kısmı da mülk - vakıf statüsündeki çiftliklere yerleştirilmiş olabilir³².

XV. ve daha sonraki yüzyıllarda Trakya'da, İstanbul civarında ve Batı Anadolu'da rastlanan birçok çiftliğe yerleştirilmiş olan "ortakçı kullar", batıdaki serf statüsündedirler. Bu ortakçı kullar "hakiki kölelikle hür köylülük arasındaki bir merhalede" idiler. Bunların çoğunluğu savaş esirlerinden oluşan Hristiyanlardı veya Sırp, Macar, Bulgar topraklarından sürülerek İstanbul civarındaki veya Batı Anadolu'daki çiftliklere yerleştirilmiş olan köylülerdi. Bunlarla *colonus* statüsündeki köylüler arasındaki ince farkları isabetli bir biçimde teşhis etmek her zaman kolay değildir. Dışardan evlenmiyorlar ve toprağı terkedemiyorlardı. Diğer köylüler için, hukukî bir teminata dayanmamakla birlikte, miras hakkından söz edilebileceği halde, bunlar bu haktan tamamen yoksundular. Ortakçı kullar; devlet yükümlülüklerinden kurtulmuş, mülk veya vakıf statüsündeki malikânelerde yaşıyorlardı. Devlet, vergi için bu gibi malikâne ve vakıflara giremiyordu. Bu da Osmanlı İmparatorluğundaki feodal ilişkileri (servaj) göstermektedir. Ortakçı kullara toprağın dışında, üretim araçları ve tohumluk tahıl sahipleri tarafından veriliyor ve bunlar toprakla birlikte alınıp satılıyor veya vakfediliyordu. Bu nok-

31) TANER T., Osmanlı, s. 164, dn. 110.

32) TANER T., Osmanlı, s. 164.

tarlar; bazı önemli farklara rağmen, ortakçı kulları batılı serf statüsüne, feodal köleliğe çok yaklaştırmaktadır³³.

Prof. Barkan'a göre, "Osmanlı İmparatorluğundaki kulluklar devlet eliyle teşkil edilen şervaj sisteminin saf şeklini göstermektedir"³⁴. Osmanlılarda herkes padişaha bağlıydı. Fakat Osmanlılarda saray aristokrasisi, zeamet sahipleri ve tımar sahiplerinin kendi aralarında ve köylüler aarsında batıda olduğu gibi vassallık bağları yoktu. Vassallık bağları bakımından durum Osmanlılar, Japonya'daki gelişmeyi andırmaktadır. Batıda serfler ve senyörler birden çok vassallık bağlarıyla çeşitli derecedeki aristokratlara bağlanabiliyordu. Bu suretle karmaşık ve çelişkilerle dolu bir vassallık örgütü meydana geliyordu. Japonya'da ise her serfin sadece bir efendisi vardı. Osmanlılarda da, hiyerarşik sistemin üstünde, Osmanlı hanedanı gibi güçlü bir soy mevcuttu³⁵.

Fakat şu noktayı gözden uzak tutmamak gerekir ki, Osmanlı İmparatorluğunun ekonomisi, kölelerin çalışmasına dayanmıyordu. Sadece, belirli zenginlerin çok sayıda kölesi vardı. Bununla birlikte, kölelik iktisadi hayatın belirli bir gelişmesine bağlı olarak ülke hayatında bir rol oynamıştır. Dolayısıyla, köleliğin Osmanlılarda neden çok fazla gelişmediğini açıklamak mümkün olmaktadır. Zira Roma tipi büyük tarım alanları, çiftlikler (*latifundium*'lar) mevcut değildi.

Diğer taraftan, azatlıların eriştikleri siyasî iktidar açısından Osmanlı ve Roma İmparatorlukları arasında benzer bir gelişmeye rastlanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda da, bazı azatlılar, Roma'nın I. yüzyılında olduğu gibi, siyasî ve malî güç elde ettikleri önemli idari mevkiler elde etmişlerdir.

33) BARKAN Ö.L., Rumeli'nde Kulluklar ve Ortakçı Kullar, İHFM., 1939, c. I, s. 30.

Prof. Barkan, diğer eserlerinde de görüldüğü gibi, son eserinde de (Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul, 1980, s. 667) Osmanlı İmparatorluğunda, toprağa bağlı çiftçiler konusunu aydınlatmak için, Roma İmparatorluğunun *colonus*'larını incelemekte, iki sistemi karşılaştırmaktadır.

34) TANER T., Osmanlı, s. 170.

35) SAHİLLİOĞLU H., Bursa'da Köleler, s. 3.

Bu şekilde, esaret ve bunun sonucu olarak kölelik, çelişik bir kader sonucu, bazen iktidar ve hâkimiyete götürülen bir yol olarak da belirmiştir. Mısır'ı 1250 yılından 1517'ye kadar idare eden Mamelük (kölemen) soyu, eski çerkez kölelerinden meydana geliyordu. Osmanlılarda ise, Valide sultanların, hasekilerin çoğunluğu hareme cariye olarak giriyor ve imparatorluğun kaderinde söz sahibi olabiliyorlardı³⁶. İslâm dünyasında da ünlü köleler vardır: Bunlardan biri, VIII. yüzyılda Cebelitarık Boğazı'nı aşan Tarık bin Ziyad'dır³⁷.

XV. ve XVI. yüzyıllarda da kölelik kurumu her yerde devam ediyordu. Osmanlı İmparatorluğunda da kaldırılmış değildi. Ne batıda, ne doğuda ilga etmek için bir hareket yoktu. Hattâ; yeni bir sebep olarak dini düşmanlık, belirli bir rol oynamaya başlamıştı. Hıristiyan dünyada, hıristiyanların köle yapılmasının kabul edilmediği görülmektedir. Kilise, sadece Türklerin ve arap asıllıların köleliğini kabul ediyordu. İslâm dünyasında ise, savaş esiri veya kaçırılmış hıristiyanların köleliği kabul ediliyordu.

Avrupalı, henüz müslüman savaş esirlerini diğer ırkların ve kavimlerin insanlarını köle olarak kullanmakta bir mahzur görmüyordu. Dini düşmanlık da esirlerin köle yapılmasına imkân sağlıyordu. Osmanlılardan da, devirlerinin zihniyetine uygun olarak başka bir davranış beklememek gerekir. Doğu ve batı dinlerinin yasaklama konusunda kesin bir tutum almadığı köleliği, Osmanlılar da kaldıramazdı. Böylece, doğuştan müslüman olmayan veya müslüman bir devletin vatandaşı olmayan bir kimse, savaş esareti veya korsanlık sonucu köle yapılabilirdi. Büyük sayıda köle sağlayamamakla birlikte, korsanlık da, bu yüzyıllarda savaşların yanında bir kölelik kaynağı olmuştu.

Devrin anlayışına uygun olarak, Osmanlı devleti, doğuştan müslüman bir kimsenin hangi sebeple olursa olsun köle yapılmasına karşı tepki gösteriyordu. 1556 yılında, muhtemelen Rus akınlarının etkisiyle meydana gelen bir kıtlık sonucu Kazan bölgesinde bazı kişiler göç etmek ve kendilerini köle olarak satmak zorunda kalmışlardı. Bu olay İstanbul'da heyecan yaratmış ve hükümet, müslüman tatarlara hürriyetlerinin iadesi için şiddetle müdahale etmişti³⁸.

36) Meydan Larousse, Köle.

37) SAHİLLİOĞLU H., Bursa'da Köleler, s. 1.

38) SAHİLLİOĞLU H., Bursa'da Köleler, s. 2.

Barış zamanlarında uluslararası antlaşmalarda bu konuda hükümler vardı. Mahkemeler; korsanların esiri ve daha sonra köle olarak satılanları, serbest bırakıyor, hürriyetlerini iade ediyorlardı.

Osmanlılar iki rakip dünyanın sınırlarında yerleşmiş, devletini hıristiyan ve müslüman devletler arasında kurmuştu. Rumeli'de yayılmak ve tutunabilmek, burada bir müslüman çoğunluğu sağlamakla mümkündü. Anadolu'da genişlemek ve tutunmak ise, hürriyetine düşkün, beylerine bağlı müslümanların her an beklenebilen ayaklanma teşebbüslerini önlemeye bağlı idi. Bu sebeple, Anadolu'da huzursuzluk yaratabilecek kitleleri, aşiretleri Rumeli'ye geçirmek, Rumeli'deki hıristiyan yoğunluğu hafifletmek için, yine yığınları ayaklandırabilecekler başta olmak üzere, Anadolu'ya geçirmek gerekiyordu. Yer değiştirme, göç ettirip iskân ve kolonizasyon politikası gütmek, Osmanlı devlet anlayışının temelleri arasında sayılan zorunluluklardı. Ancak bu politikanın yürütülmesinde aynı yöntemlerin uygulanmasına gerek yoktu. Savaş esiri Karamanlı, İsfendiyarlı veya Germiyanlı yahut başkası köle olarak satılamazdı. Fakat, aşiretleri beylerinden, beyleri aşiretlerinden ayırarak Rumeli'ye yerleştirmek mümkündü. Bunun dışında, Rumeli'de müslüman olmayan ulusların savaş esirlerini, devlet veya gaziler eliyle Anadolu'da köle olarak satmak mümkündü. Hür statüsünden ayırmadan, müslüman kitlelere yer değiştiriliyordu.

Osmanlı devletinin iktisadi yapısı, köle çalışmasına dayanmakla birlikte, XIV. ve XV. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunun şehirlerinin ekonomik ve sosyal hayatının her safhasında kölelere rastlamak mümkündü. Mahkeme kayıtlarında kölelerle ilgili hukukî muamelelere ait sayısız örnekler vardır. Ayrıca kölelik kurumunun etkisi eşyayı konuşan (mal-ı nâtik) ve konuşmayan (samit) şeklinde ayıran ekonomik görüşte de ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde insanlık tarihinin pek çok safhasında, insan herhangi bir sebeple köle işlemi görünce, hür kişi olmaktan çıkıp, mal gibi alınıp satılmıştır³⁹.

Kölelik, belirli bir ekonomik ihtiyaca cevap verdiği için, Osmanlı tarihinde, İstanbul, Bursa gibi bilhassa sanayi merkezlerinde önemli rollere sahip olmuştur. Zira sanayiciliğin bir sonucu da, yüksek

39) SAHİLLİOĞLU H., Kölelikten Patronluğa, s. 179.

iş gücü talebidir. Meselâ, Bursa'nın canlı ve hareketli bir emek pazarı vardı. Anadolu ve Rumeli'nin yakın ve uzak kasabalarından buraya çalışmak üzere istekleriyle, gönüllü olarak gelenlerin yanında, köle pazarlarında köle diye satıldığından isteği aranmayanlar, önemli sayıdadır. XV. yüzyıl sonuna ait, Bursa kadı sicilleri incelendiğinde, bunların çokluğu karşısında şaşırılmamak mümkün değildi. Satış, azat veya başka bir sebeple kölelerle ilgili bir veya birkaç dava görülmediği gün, yok gibidir. Köle pazarında, köle tüccarları eliyle yapılan günlük satışların çoğunlukla sicillere geçmediği, sicillere kaydedilenlerin efendileri tarafından ikinci veya üçüncü satışlarına ait olduğu düşünülürse, Bursa köle ticaretinin sicillere yansıyan boyutların ötesinde olduğu anlaşılır. Gerçi, İslâm dünyasında bir "mal-ı nâtik" (konuşan mal) denen kölenin hürriyetini kazanma şansı fazla idi. Ama "nâtik" (konuşan) da olsa, onun mal olduğu gerçeği ortadan kalkmıyordu. Mal olduğu için satılıyor, kiralanıyor, hattâ rehin ediliyordu. Satışı, hattâ azâdı büyük formaliteler gerektirmiyordu. Tescil, zorunluluk olmadıkça önemsenmiyordu. Nitekim aradan yıllar geçtikten sonra mahkemede iki şahitle azadlığını ispat edenler yanında, kölesini azad ederek durumu tescil ettiren efendiler çıkıyordu. Azâdlığını tescil ettirmek ve belgesini (itaknâme) almak, hürriyeti üçüncü kişilere ispat bakımından zorunluydu. Ölüm halinde mirasçılara karşı, hacca gitmek veya ticaret gibi yer değiştirmelerde kaçak köle diye yakalanmak tehlikesine karşı mahkemenin vereceği (itaknâme'nin büyük yararı vardı⁴⁰).

Hiçbir devirde esirsiz savaş olmamaktadır. XV. yüzyılın ikinci yarısında sürdürülen savaşlar, Rumeli'de yapılan fetihler, köle gelen en önemli kaynaktı. Bunlar, mahkemede tescil edilen belgelerden anlaşılmaktadır. Rumeli'den savaş esiri olarak gelenler çoğunlukla Gelibolu gümrüğünden geçerlerdi. İstanbul üzerinden gelenler de yok değildi. Nitekim, Sultan da elden çıkarmak istediği köleleri Bursa'da sattırırdı. Kölelerin bir kısmı ise, kuzeyden, Karadeniz iskelelerindeki gümrüklerden geçerek gelirlerdi. Bunlar, Rus veya Kafkas uluslara mensup kimselerdi. Bunlar içinde savaş esirleri de vardı. Korsanlık veya başka bir sebeple köle durumuna düşenler de yok değildi. Bu iki kaynak yanında, İran'lı tüccarlar eliyle

40) SAHİLLİOĞLU H., Kölelikten Patronluğa, s. 179-180.

le gelen bir miktar Hintli ve Memlûk ülkelerinden gelen tacirlerin getirdiği Afrikalı köleler de vardı.

Memlûk sarayı ve ordusu için köle toplayan "Memlûk tâciri" vardı. Bu sultanlıkla, Osmanlı sultanlığı arasında siyasî ilişkilerin gerginleştiği dönemde arap ülkelerine köle ihracına yasak konmuştu. Doğulu beylerin, hükümdarların veya varlıklı eşrafın saraylarına muganniye (şarkıcı) ve rakkase (çengi) cariyeler satın alan ajanlar da vardı⁴¹.

Osmanlı İmparatorluğundaki kölelerden bir kısmı çeşitli şekillerde azad ediliyordu. Hürriyetini, kazandıktan sonra, meslek sahibi olan azatlılar, hayatlarını sürdürüyorlardı. Belki bunların bir kısmı, uzun süre işçi ve ücretli olarak yaşamıştır. Şehrin kenar mahallelerinde küçük kulübeler alıp yerleşmişlerdir. Ama, bir bölümü var ki, yılmayıp ve elverişli iktisadî şartlar içinde sermaye sahibi olmuşlar, evleri, bir kaç tezgâhı olan atölyeleri ve tezgâhlarında çalışan köleleri olmuştur. Zengin olan ve kredi piyasasında önemli bir yeri tutanlar da görülmüştür. Belgeler, bunların azatlı olduklarını belirtmekte ve isimleriyle birlikte bunları azad edenlerin isimlerini birlikte anmaktadır. Fakat, çoğu kere, bunlardan Abdullah oğlu anlamına gelen (İbni Abdullah) diye söz etmeyi yeterli görmektedir. İslâm toplumu köleleri müslüman olmaya, dinî bir emirden dolayı zorlamıyorsa da, teşvikten de geri kalmıyordu. Kölelerin isimleri zor geldiğinden değiştiriyorlardı. Bunlara türkçe adlar veriliyordu: Karagöz, Elâgöz, Ayas, Şirmerd, Evrenus gibi. Kadınsa Bülbül, Turi, Şehdâne, İncü.. gibi adlar veriliyordu. Müslüman oldukları zaman Mehmed, Hasan, Ali... gibi adlar veriliyordu. Fakat, baba adlarını değiştirmeye gerek görülüyor, herkes Allah kulu olduğuna göre, baba adları Abdullah olarak değiştiriliyordu. Bu şekilde, müslüman bir kimseyi, müslüman olmayan bir babaya nispet etmek zorunluluğu kalkıyordu. Ashnda, Abdullah hür insanlar için de kullanılan bir isimdir. Hür asıldan gelme insan da severek bu ismi taşıyabilir. Bu gibi durumlarda, bu Abdullah'ın hür olduğu belirtilirdi. Bu kişiler, İbrahim bin Abdullah el-hür diye yazılırdı. Kendi rızasıyla islâmiyeti kabul eden mühtediler de islâm adı aldıklarından baba adları gene Abdullah olarak değiştirilir ve bu durumları be-

41) SAHİLLİOĞLU H., Kölelikten Patronluğa, s. 180.

lirtilirdi: İlyas bin Abdullah el mühtedi denirdi. Başka bir açıklama yoksa, Abdullah oğlu, hukukî değeri olan muamelelerde bulunuyorsa azadlıdır⁴².

Sanayi işçisi durumundaki köleler, en çok "mükatebe" denen hürriyeti bağışlama veya satın alma şekliyle azad ediliyorlardı. Bu yöntem, artık kölenin kişiliğini değil, daha çok enerjisini veya çalışma iş gücünü, mala dönüştürmektedir. Köle, kendisine yatırılan sermaye, bunun faiz ve kârını amorti ederek, ödeyerek hürriyetine kavuşuyordu. "Mükâtebe" terimi aslında, yazılı bir anlaşmaya varılması, anlamını taşımaktadır. Gerçi, bir mal durumundaki kölenin bu yönde bir iradesinin olmaması gerekir. Buna bir anlaşmadan çok, bir emir diye bakılabilir. Buyruk karakterini taşısa da kölenin rızası aranıyor ve anlaşmada onun kabulü belirtiliyordu. Nitekim, mükatebelerin bozulma isteklerine ve köleliğe dönüşü gösteren, mükatebenin şartlarını yerine getirememeye hüccetleri ile karşılaşmaktadır. Mükatebe üç şekilde yapılıyordu: 1) Belli bir süre hizmet, 2) Belli bir tutarı ödeme, 3) Çeşit ve evsafı belli bir maldan belli bir miktarda üretmek. Ayrıca bu şekillerin ikisini birleştirmek imkânı da vardı. Şu kadar sene hizmet etmek ve şu miktarda para ödemek, şu boyda ve sayıda kadife kumaşı, şu kadar yılda dokumak gibi. Ayrıca mükâtebe yapmış kölenin emeği kiralanabilir veya satılabilir.

Hukuk işlemi olarak, anlaşmanın başlangıcı mükâtebe oluyor ve bunun sonucunu azatlık belgesi teşkil ediyordu. Mükâtebenin şartı yerine gelince, kölenin sahibi, durumu kadı önünde beyan eder ve kölenin hürriyetini ispat eden "hüccet" verilirdi. Ancak kadı sicillerinde, bir mükâtebe tescili tarihi ile bunun hukukî sonucu arasında 2 ile 14 yıllık bir süre geçebileceği için, aynı kişiye ait iki belgeyi bulmak ihtimali azalmaktadır. Bununla birlikte, XV. yüzyıl sonu sicillerinde konuyla ilgili birçok belge bulunmaktadır⁴³.

Ortam, hürriyetini kazanan azadlılar için gayet elverişliydi. İş çevirmek için kredi veren kurumlar vardı. Vakıflar, sarraflar ve bazıları kölelikten yetişme tüccarlar kredi veriyorlardı. Sermaye, âlet, tezgâh, ham madde kredi karşılığında sağlanabiliyordu. Rehin veya

42) Bu belgeler için bkz. SAHİLLİOĞLU H., Kölelikten Patronluğa, s. 181-186.

43) SAHİLLİOĞLU H., Kölelikten Patronluğa, s. 186-188.

kefalet karşılığında kredi bulunabiliyordu. Faiz haddi genel olarak %10'du. Ancak, bunun çok üstüne de çıkabilirdi. Faiz işlemleri için, kredi alan kimse, bunun yanında bir eşya da satın alırdı, bunun kıymeti faizi karşılardı. Yahut evini vefa akti ile geçici olarak satar, sonra alıcıdan evini kiralarlardı. Kira, satış bedeli durumuna dönüşen ana malın faizi yerine geçerdi.

Burada dikkati çeken nokta, toplumun azadlılara karşı bir alerjisi olmadığıdır. Saygı değer kişiler olarak kabul edilebilirlerdi. Aslında, kadın ve erkek kölenin bu durumu efendilerinden ileri gelmekteydi. Bunu azatlıklarında da sürdürürlerdi. Belgelerde bazı azatlı kadınlardan "yüksek hanımefendi", "saygı değer yüce hanımefendi" diye bahsedildiği görülmektedir. İlginç olan diğer bir sorun da, sanayi ve ticaret alanında kadınların aktif olarak uğraşmalarıdır. Hür, azatlı ve kadın köleler, belgelerdeki örneklerden anlaşılacağına göre, hem dokumacılık, hem de ticaret yapmaktadır. Kadınlar aktif olarak dokumacılık ve benzeri meslekleri doğrudan doğruya yapmalarına karşılık, ticareti sadece yönetiyorlardı. Bu iş, kocalarından veya babalarından kalınca vekillerle yürütüyorlardı⁴⁴.

XVI. yüzyılda da, sınır savaşları daima savaş esirleri ve dolaşısıyla onları köle yapma fırsatlarını sağlıyordu. O devrin mektupları, vasiyetnâmeleri bu durumu göstermektedir. Bazen onları çalıştırmak yerine, fidye alınarak hürriyetleri iade ediliyordu. Kölelerin aileleri, çoğu kere, yüksek tutardaki fidyeleri ödeyerek onları serbest bıraktırıyordu. Meselâ, Orta Avrupa'da Macarlar Osmanlılardan fiyde olarak cins atlar istiyorlardı. Onları kölelerin değiştirilmesine zorlamak için Sultan, imparatorluktan para ve atların çıkarılmasını yasaklamıştır. Hattâ savaş esirlerini kurtarmak için Macaristan'a nadide çiçekler, çeşitli doğu bitkileri girmiştir⁴⁵.

Genellikle XVI. yüzyılda Avrupa'da kölelik kaybolmaya yüz tutuyorsa da Amerika'nın keşfi onu yeni bir kıtada, belki de daha büyük boyutlarda, tekrar ortaya çıkarmıştır. Bu modern devirde, köleliğin tekrar doğuşudur.

44) SAHİLLİOĞLU H., Kölelikten Patronluğa, s. 186-188.

45) TAKATS, S., Macaristan - Türk Aleminden Çizgiler, Çev.: Karatay S., Ankara, 1958, s. 56 vd.

Bunun sonucu olarak kölelik, modern devirlerin ekonomisinde de önemli bir rol oynamıştır. Zenci ticareti, sömürge ahalisinin bu amaçla kaçırılması, bir tür esir alınması aynı düşünceye dayanmaktadır. Köle ticaretinin aşırı bir hal alışı XVIII. yüzyıl sonunda, felsefi, ekonomik ve siyasî kaynaklardan beslenen bir ilga hareketini ortaya çıkarmıştır.

XIX. yüzyılda, geniş çapta Avrupa'lıların göçü ile iskân edilen, Birleşik Amerika'da köy yerine bağımsız çiftlikler vardır. Makineli tarımdan önce, işgücününün Afrika'dan getirilen köleler oluşturur ve bunlar çiftlik - mâlikâne içinde barınırdı.

Siyah kölelik, kuzey, orta ve güney Amerika'da uzun süre uygulanmıştır. Lâtin Amerika'da, siyah kölelik, melez bir ırkın doğmasına yol açmış ve melezler genellikle eğitim göremeyen kişilerden oluşmaktadır. Lâtin Amerika'nın az gelişmiş durumunun, büyük oranda, köleliğin bu etkisine bağlayan bir fikir mevcuttur⁴⁶.

Anglo-Sakson Amerika'da kölelik XIX. yüzyıl ikinci yarısında (1861 - 1865) iç savaşa yol açmıştır. Kuzeylilerle güneyliler arasındaki çatışmaların, hukukî açıdan olmasa bile, sosyolojik yönden henüz bittiği ileri sürülemez. Bu da, tütün, pamuk tarımına ve köle çalışmasına dayanan bir toplumun mirasıdır.

Modern çağda karşılaşılan daha da kötü bir sonuç, Yeni Dünya'da iktisadî ve eğitim alanlarındaki önemli mevkilerden uzak olmalarıdır. Basit ve ağır işlerde çalışmakla yetinmek zorunda kalmışlardır. Köleliğin kalkmasından sonra da, bu yeni hür insanların toplumun alt basamaklarında kalmalarının sebebi budur. Köleliğin ilgasının siyasî sonuçlarıyla da karşılaşılmaktadır. Meselâ, Brezilya'da, köleliğin kaldırılması monarşinin yıkılmasına yol açmıştır. Zira, büyük hoşnutsuzlukları onları cumhuriyetçilere yaklaştırmıştır⁴⁷.

Osmanlı İmparatorluğu 1856 Paris Antlaşmasıyla Avrupa Devletler Cemiyetine girerek bu topluluğun hak ve görevlerini kabul etmiş ve Osmanlı devleti bir Avrupa devleti olarak kabul edilmiş-

46) CORRÉA A.A., Aspects de l'esclavage à Rome dans l'Antiquité. Comparaison avec l'esclavage en Amérique (Sommaire), ss. 1-2.

47) CORRÉA A.A., Aspects de l'esclavage dans l'Antiquité, s. 2.

tir. Bunun sonucu olarak İslâm hukukunda esas kölelik sebebi olan devamlı savaş hali, Osmanlı devleti için kalmamış, zenci köle ticaretini yasaklayacağına ve köle tacirlerini cezalandıracağına ve köleleri azad edeceğine, bunlara azadnâme vereceğine dair antlaşmalar yapmıştır. Köle ve cariyeler hakkında hükümler konulmuştur.

Diğer taraftan XIX. yüzyılın ikinci yarısına doğru hukukun kodifikasyonu hareketi önem kazanmaya başlar. Bu amaçla ciddi teşebbüslere girişilmiştir.

XIX. yüzyılda Avrupa örneklerine dayanan birçok kanun hazırlanmıştır. Fakat bu kanunlar İslâm hukukuna zıt değildir ve onun yerini almak amacını taşımamaktadır. Sadece ona daha fazla bir genişlik vermeğe yönelmişlerdir, dinî mahkemelerin yanında lâik mahkemeler kurulmuştur. Fakat, şahsın hukuki durumu ve aile hukukuna ait ihtilâflara çözüm yolu getirmekle görevli olanlar dinî mahkemelerdir. Osmanlı kanun koyucusu dinî hukukun bir kısmını, Mecellede bir araya toplamıştır. 1869 ve 1876 yılları arasında atılan bu yeni adımla, islâm hukukunun borçlar, akitler ve usul hükümlerine ait prensipler ve kurallar bir araya toplanmıştır. Bu kanunun büyük önemi, dinî hukuk prensip ve kurallarını islâm tarihinde ilk defa olarak bir araya toplayan resmî bir kanun oluşudur. Fakat, Mecelle'de, şahsın hukuku dediğimiz kısım, önceden olduğu gibi, bu alanda dinî hukuk kurallarının uygulanması için, kanuna alınmamıştı. Bunun sonucu olarak; şahsın hukuku, dolayısıyla kölelikle ilgili kurallar islâm hukuku alanının dışına çıkamamıştır.

Bu konuda önce, 1876'da "Bütün Osmanlılar hürriyeti şahsiyelerine mâliktir" diyen Kanunî Esasî'nin 9. maddesini zikretmek gerekir. Bu arada, köle ticaretini yasaklamak ve köle tüccarlarını cezalandırmak için kanunlar çıkarıldığını görüyoruz. Çeşitli tarihlerdeki üç kanun veya ferman, kölelerin hürriyetlerine kavuşturulması konusunda hükümler getirmektedir.

Şu noktaya da dikkat etmek gerekir ki, Osmanlıların köleliğe karşı mücadelesi, bu devirde dünyada görülen hareketlerle de paralellik göstermektedir. İngiltere köle ticaretini 1838 de yasaklamıştı 1848 ihtilâli, meseleye Fransa'da çözüm yolu getirmişti. Amerika Birleşik Devletleri 1865'de iç savaşın sonucunda kölelerini hürriyete kavuşturmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunda köleliğe karşı üç kanun veya ferman bulunmaktadır. 1857 (1273) tarihli Abdülmecit devrindeki emir veya ferman⁴⁸ "Esaret-i zenciye'nin men'i ile tüccar ve mütecasirlerinin cezalandırılması hakkındadır". Mısır valisine hitap eden bu ferman bakanlar kurulunda kararlaştırılmıştır. Ferman, daha önceki tedbirlerin bazı yerlerde uygulanmadığının görüldüğünü belirtmekle başlamaktadır. Fermana göre, bu ticaret yine cereyan etmektedir. Oysa, zenci kölelerin çoğu Afrika içlerindeki ülkelerinden kıyılara gelene kadar ölmektedir. Soğuk iklimin etkileri, verem v.s. gibi hastalıklar bu ölümlerin başlıca sebepleridir. Bu elem verici durumları insanlık hoş görmez. Bu ticaretin kesin olarak yasak edilmesi gerekmektedir. Bundan sonra, zenci kölelerin Akdeniz tarafına çıkış yeri olan Trablusgarb eyaletinden ferman tarihinden itibaren herhangi bir tarafa ihracı yasaktır. Durum köle tüccarlarına (ferman esirci terimini kullanmaktadır) bildirilmekle beraber uzaklarda olanlar için sekiz haftalık bir süre tanınmıştır. Kölelerin sekiz haftadan sonra eyalet içinde satılmalarına dahi izin verilmez. Getirilirse serbest bırakılacaklardır. Fakat ülkelere iadesi hayatlarını tekrar tehlikeye atacağından devlet işe ve ibadeleriyle meşgul olacaktır. Bu tüccarların ellerinden kölelerin alınması bir cezadır. Faaliyetlerinin tekrarı halinde bir yıl hapsedileceklerdir. Yine tekrar derlense hapis müddetine bir sene eklenmesi gerekir.

Bu yasak Akdeniz'deki bütü ada ve kıyılarda uygulanmalıdır. Oralarda bulunan köleler serbest bırakılmalı, yerleştirilerek işe edilmelidir. Bu yasağın ilânı için altı hafta yeterlidir. Daha sonra içinde zenci köle bulunan Türk tebalı gemiler devlet adına müsadere edilecektir. Kaptana hapis cezası verilecek ve durum başkente bildirilecektir. Devlet donanmasına da bu duruma müdahalesi için emir verilmiştir. İçinde zenci köle bulunan gemileri yakalayarak İstanbul'a gönderilecektir.

Bu ferman Irak belgesinde ve İran körfezinde de uygulanmalıdır. O bölgede de üç ay sonradan itibaren içinde köle bulunan gemiler devlet adına müsadere edilecektir. Durum Trablusgarb ve Bağdat valilerine de bildirilmiştir.

48) Düstur, I. Tertip, c. IV, s. 368.

Ferman; Abdülmecitten önce de, kölelerin hürriyetlerine kavuşturulması konusunda bazı hareketlerin olduğunu göstermektedir. Fakat dikkat edilirse, fermana daha önceki kölelerin hürriyete kavuşturulması konusunda bir hüküm yoktur. Fermana göre sahipleri isterlerse onları azad edebilir. Fakat fermanın sonra açık arttırma ile satılmaları yasaklanmıştır.

Ayrıca bu emirnamenin imparatorluğun başka bölgelerinde uyandırdığı tepkiler vardır. Cevdet paşanın Tezakir'de verdiği bilgiye göre⁴⁹ Mekke'ye "esaretin men'i" emirnamesi gelince reis-ül-ülema şeyh Cemal efendi, "üseranın men'i maddesi şer-i şerife mügayirdir" dedi ve bunu da Türklerin irtidat ettiğinin delillerinden biri olarak gösterdi. Bir ayaklanma (gösteri yürüyüşü) başlatıp mahkemeye giderek kadı'dan esaretin men'inin şer-i şerife mügayir olmasını ilân etmesini istedi. Kadı'dan tehdit, küfür ve zor ile bir belge aldılar ve halkı "Türkler hıristiyan ve frenk oldu" diyerek cihada davet ettiler.

Abdülhamit devrindeki 1891 (1307) tarihli kanunnâme "üserayı zenciye ticaretinin men'ine dair" dir⁵⁰.

Bu kanunnâme maddelere bölünmüştür. Önemli maddeleri özetle şu şekildedir. Birinci madde: Ülke içinde zenci köle ticareti yasak edilmiş, ithal ve ihracı, gerek kara gerek deniz yoluyla men edilmiştir.

İkinci madde: malikleri refakatinde ticaret gemileriyle dışarı giden hizmetçiler ve tacir gemilerindeki tayfa köleler bu hükmün dışındadır. Ancak bunların yaş şekil ve sıfatlarını belirten bir belge hazırlanmalıdır. Tayfaların sayı, şekil ve ne sıfatla istihdam edildiklerini gösterir tayfa tezkereleri olacaktır.

Üçüncü madde: Bu şahadetnameleri olmayanlar hür sayılacaktır. Onlara mahkeme veya mahallî hükümet tarafından azadlı olduklarını gösteren ıtıknâme verilecektir. Sahiplerine de esir tüccarı muamelesi yapılacaktır. Ancak böyle bir tüccar olmadıklarını ispat ederlerse cezadan kurtulacaklardır.

49) Cevdet Paşa, Tezakir, 1-13, Yayınlayan : Prof. C. Baysan, Ankara, 1953, s. 111-113.

50) Düstur, I. Tertip, mütemmim, s. 132.

Beşinci madde: Köle taşıyan gemi kaptanları bir yıl hapis cezasına çarptırılacak ve tekerrür halinde cezaları arttırılacaktır. Elleriindeki kölelere kendilerine bedel ödemededen azadlı belgesi verilecektir.

Altıncı madde: Kölelerin uzuvlarını kesenlere ceza verilir. Ayrıca bu konuda Ceza Kanununda da öngörülen ceza vardır.

Yedinci madde; memurlara bu konuda resen hareket etme imkânı vermektedir.

Sekizinci madde; bu konuda Osmanlı devleti ile İngiliz devleti arasında 1880 (1297) yapılan bir antlaşmadan bahsetmektedir. Buna göre, her iki tarafın savaş gemileri zenci köle gemilerine rastlarsa, ister İngiliz veya Osmanlı bayrağı taşıyın, gemiler ve eşya müsadere edilecektir. Daha sonra gemiler ve eşyalar ilgili devletlere verilecektir.

Dokuzuncu madde: Zenci köle taşıyan gemi yakalayanlara dağıtılmak üzere, gemi sahibinden, yoksa kaptandan köle başına beş altın alınacağını hükme bağlamaktadır. Yargılama masrafları ayrıca alınır. Gerekirse gemi satılır, kalan olursa gemi sahibine verilir. Maddeye göre, bu husustaki hükümler kesindir.

Onuncu madde hükmüne göre, mahkemede savcıdan başka şahsi davacı sıfatıyla, zapteden savaş gemisi süvarisi de bulunabilir.

Kanunun devamında, hürriyete kavuşturulan kölelerin durumunu açıklayan ve onlara verilen hürriyet belgesi örneği yer almaktadır. Bu belgede eski kölenin ismi, memleketi, taşı, cinsiyeti, boyu, bıyığı, sakalı, gözünün rengi gibi özelliklerinin belirtilmesi gerekmektedir.

Bu konudaki üçüncü belge, "Çerkez v.s. köle ve cariyelerin üseray-ı zenciye gibi alım satımının yasaklanması" na dair ve Sultan Reşat'ın tahta yeni çıktığı 1909 (1325) tarihli iradedir⁵¹.

Konu; daha önce Şeyhülislâmla konuşulmuş ve Devlet Şurası'nda müzakere edilmiştir. İradeye göre, "İslâm ülkesinde hürriyet asıldır. İslâma göre köle sayılmamaları gereken kişiler (zira bunlar savaş esiri değildirler) eskiden beri köle olarak kullanılmaktadır. Bu köle ve cariyeler hür olduklarını, fakat sahipleri aksini iddia ediyor-

51) Düstur, II. Tertip, c. I, s. 831.

sa, hürriyet davası sonucu bir karara varılmalıdır. Köleliğin kalktığını 1876 Kanun-ı Esasiye'si belirtmiştir. Eskiden köle olarak satın alınanlar için ise özel şartlar vardır. Zaten çerkeslerin öteden beri köle durumunda olması mümkündür. Çerkeslerin ticaret konusu olmaları caiz olmadığından, alım ve satımlarının yasaklanması gerekir. Köleliği kabul ettiklerini sahipleri ileri sürüyorsa, bu bir hürriyet davasının konusu olacaktır. Bu konuda çabucak hüküm verilmeli ve hürriyetlerine kavuşturulmalıdırlar. Durum İç ve Dışişleri Bakanlıklarına tebliğ edilmiştir”.

Bakanlar Kurulunda, bu şekilde kabul edilen mazbatayı Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa bildirip, padişahın ferman istemiştir. Padişahın tasdik ettiği bu karar Düstur'un ilgili bölümünden anlaşıldığına göre, iki yıl sonra Takvim-i Vekai'de yayınlanmıştır.

Bu tekrarlanan yasaklar arağmen, köle ve cariyeler varlıklarını fiilen, imparatorluğun sonuna kadar sürdürmüştür. Köleliğe karşı devamlı mücadeleler kurumun tamamen kaybolmadığını göstermektedir. Fakat, mevzuattaki köleler lehine bu gayretlerin sonucu sayılarını azaltmak olmuştur. Zaten, son “irade” esas olarak çerkes kölelere dairdir.

Köleliğin bütün izlerinin silinmesi için yeni Türkiye Cumhuriyetini beklemek gerekmiştir.

1924 Anayasa'sının 68. maddesine göre, “her Türk hür doğar ve hür yaşar”. Takip eden madde, “Türklerin kanun önünde eşit olduğunu” öngörmektedir.

Aynı zamanda, Türkiye'nin İsviçre MK.'nu iktibasına da işaret etmek gerekir. MK.'un 8. maddesine göre, her insan hak ehliyetine sahiptir.

İsviçre MK.'nun iktibası, Türkiye Cumhuriyetinin islâm hukuku kurallarından ayrıldığını göstermektedir.

Türkiye'nin 1926'da batı modeli şahsın, aile ve miras hukukunu benimsemesi, geleneksel islâm görüşlerini terketmesiyle sonuçlanmıştır. Bazı müslüman ülkeler de bu örneği takip etmiş ve Türkiye bu konuda öncü olmuştur. Şunu da eklemek gerekir ki, hiç bir yakın doğu ülkesi islâm hukukunu, Türk örneğinde olduğu gibi tamamen terketmemiştir.

Kölelik konusunda şu sonuca varabiliriz ki, köleliğe ait esas kurallar, çeşitli ülkelerde, farklı kıtalarda, yirmi yüzyılı aşan süreye rağmen birbirlerinin oldukça benzeri olmuştur.

Kölelik, iktisadî ihtiyaçlar kadar, XIX. yüzyıla kadar değişmeden kalan bir zihniyet sebebiyle de varlığını sürdürmüştür benzerdir.

Kölelik kurumunu kabul eden sistem ve ideolojiler, uluslararası alanda da mahkûm edilmiştir. Milletler Cemiyeti zamanında, 1926 tarihli antlaşma taraf devletlere köleliği hemen değil, mümkün olan kısa sürede kaldırmak görevini yüklemiştir. Bu tip hareketlerin tekrarı ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonunda, kölelik hakkında bir dosyanın varlığı, kurumun Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu gibi bazı bölgelerde tamamen kaybolmadığını göstermektedir⁵². Bu sebeplerle, basında ve bazı eserlerde zaman zaman Afrika'daki köle pazarlarına ait makale ve araştırmalara rastlanmaktadır. Dolayısıyla, bütün iyimser görüşlere ve gayretlere rağmen, XX. yüzyılın ikinci yarısında, kölelik ve bilhassa kurumun bazı toplumlardaki sonuçları tamamen kaybolmuş değildir.

Uluslararası birçok antlaşmadan sonra, Birleşmiş Milletlere bağlı bir komisyonun (1949) araştırmalarında, birçok devlette köleliğe benzer uygulamaların bulunduğu ve özellikle Arap yarımadasında köleliğin klâsik biçimiyle sürdürüldüğü anlaşılmıştır. 1956 yılındaki "Köleliğin, Köle Ticaretinin ve Köleliğe Benzer Müessese ve Uygulamaının Kaldırılması" isimli antlaşmayı Türkiye 1964'de onaylamıştır⁵³.

Birleşmiş Milletlerin kölelik hakkındaki çalışma grubu 1980 yılının ağustos ayında, Cenevre'de çalışmalarına devam etmiştir⁵⁴. Bu konudaki raporlardan biri, başka yerlerde de olmakla birlikte, bilhassa Tayland'da dehşet verici boyutlara varan çocuk ticareti skandalından bahsetmektedir. Belgelerde, bilhassa kıtlığın yol açtığı göçler dolayısıyla, kişilere, lokanta, fabrika sahiplerine veya randevu evlerine satılan çocuklar, aracılar, yıllık yedi ile elli dolar arasındaki fiyatları yer almaktadır.

52) Grand Larousse Encyclopédique, L'esclavage, c. IV, s. 672.

53) Meydan Larousse, Köle.

54) bkz. Le Monde, 12-15 Ağustos 1980.

Merkezi Londra'da bulunan; insan haklarının himayesi için köleliğe karşı derneğin raporu, İtalya'da çocuklara zorla kabul ettirilen kanuna aykırı çalışma şartlarından bahsetmektedir. Bunlar; günde dokuz saate varan iş günleri için, yetişkinlere göre on defa daha az ücret almaktadır. Dokuz yaşlarındaki 500.000 çocuk, bilhassa deri ve tekstil sanayiinde bu çok kötü şartlarda çalışmaktadır.

Başka bir rapor, Yakın Doğu ülkelerinde şerefsizliğe düşen kız ve kadınlara ailenin erkekleri tarafından işkence edilmesi ve öldürülmesi konusunu işlemektedir.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonuna bağlı kölelik üzerine çalışma grubu, insan ticareti ve fuhuş konusunu da incelemiştir. Fransa'da Grenoble'daki kısa süre önce görülen konuyla ilgili davadan da ortaya çıktığı gibi, fuhuşun zor ve şiddete başvuru olarak, kadınları köle durumuna düşürdüğüne işaret edilmiştir.